

Флорій БАЦЕВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна
Електронна пошта: floriy.batsevych@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6141-8318>

ПРАГМАТИЧНА НАСТАНОВА: КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА, СКЛАДНИКИ, ТЕКСТОВА ДИНАМІКА

У статті здійснена спроба аналізу природи, структурної організації та обґрунтування смислового наповнення поняття «прагматична настанова», яке в сучасній лінгвістиці, лінгвопрагматиці, теорії мовленнєвої діяльності, психолінгвістиці все частіше розглядається як одна з фундаментальних категорій міжособистісної інтеракції, структурної організації текстів і дискурсів, важливий чинник мовленнєвої діяльності людини в цілому. На основі ідей, висловлених у працях засновників «класичної» аналітичної філософії (Дж. Остін, Дж. Серль, Г.-П. Грайс, Р. Сталнакер), «практичної філософії» (К.-О. Апель, Ю. Габермас, В. Гесле), «радикального контекстуалізму» (Ф. Реканаті), а також окремих теоретичних і практичних положень, сформульованих українськими дослідниками прагматичних явищ у мовленнєвій діяльності (Ф. Бацевич, І. Бехта, І. Шевченко та ін.), проаналізовано сутність, структуру та евристичний потенціал інтерсуб'єктивної в своїй основі категорії прагматичної настанови, запропоновано робоче її визначення, розглянуто комунікативну взаємодію з семантико-синтаксичною (логічною) пропозицією висловлення (мовленнєвого акту). Доведено, що в низці випадків міжособистісного спілкування прагматична настанова отримує комунікативний статус прагматичної пропозиції, яка задає рух текстових смислів, впливає на семантичні чинники інтеракції. Теоретичні положення, сформульовані в статті, спираються на практичний аналіз фрагментів міжособистісної інтеракції героїв художніх творів. Джерелом спостережень над рухом складників прагматичної настанови, формуванням специфіки комунікативних смислів тексту стали фрагменти незавершеного роману І. Франка «Основи суспільності».

Ключові слова: міжособистісна інтеракція, прагматика, прагматична настанова, прагматична пропозиція, іллокуція, комунікативний смисл.

Незважаючи на відносно коротку історію формування ідей лінгвістичної прагматики, можна твердити, що в мовознавстві склалося достатньо стійке сприйняття певної вторинності, додатковості прагматичних чинників стосовно семантико-синтаксичних складників формування пропозицій вислов-

Цитування: Бацевич Ф. Прагматична настанова: комунікативна природа, складники, текстова динаміка. Мовознавство. 2026. № 2. С.3–14. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-001>

Citation: Batsevych F. (2026). Pragmatychna nastanova: komunikatyvna pryroda, skladnyky, tekstova dynamika [Pragmatic attitude: communicative nature, components, and textual dynamics]. Movoznavstvo, (2), 3–14. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-001>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

лень, мовленнєвих актів, текстів і дискурсів. При цьому важлива комунікативна роль прагматики в процесах спілкування в цілому не підлягає сумніву. Зазначимо, що в працях філософів аналітичного спрямування, послідовників «практичної філософії» (зокрема «комунікативної філософії»), а також adeptів «трансцендентальної прагматики», «радикального контекстуалізму» та деяких інших сформувався ідеї, згідно з якими прагматичні чинники в спілкуванні можна (навіть необхідно) розглядати як такі, що визначають рух комунікативних смислів у цілому. Філософи запропонували низку понять, які акцентували важливість (навіть домінування) прагматики щодо семантико-синтактичних чинників у міжособистісній інтеракції. Зокрема, поняттям «прагматична настанова» (англ. *pragmatic proposition*), «прагматична пресупозиція» (англ. *pragmatic presupposition*) надається категорійний статус, але вони до цього часу залишаються «у затінку» інших категорійних сутностей, зокрема таких, як «іллокуція», «інтенційність», «намір», «позиція», «точка зору» та деяких інших. Разом з тим, як засвідчують спостереження над використанням мовцями засобів лінгвального і паралінгвального кодів у тексто- і дискурсотворенні, застосування дослідниками категорії прагматичної настанови (далі ПН) дозволяє експлікувати і надійніше інтерпретувати глибоко імпліковані процеси добору й трансформації семантико-синтаксичних засобів у текстово-дискурсивні події смислотворення і смислосприйняття.

Наукова новизна дослідження полягає в доведенні положення, згідно з яким прагматична настанова — інтенційний, психокогнітивний вузол, що інтегрує семантичні, синтаксичні, узуально-прагматичні, паралінгвальні, контекстуальні та інші чинники комунікативного акту, синтезує їх під певним людиноцентричним радикалом, роблячи комунікативно прийнятними, наповненими «тут і тепер» смислами. Одне з найважливіших завдань запропонованої статті — обґрунтування пропозитивного статусу прагматичних чинників у низці типів міжособистісної інтеракції, тобто наявності структурної організації ПН у текстах (дискурсах). Як свідчать спостереження, прояснення сутності поняття «прагматична настанова» вимагає синтезу низки ідей комунікативної філософії, зокрема «трансцендентальної прагматики», концепцій «контекстуального насичення», ідей, висловлених вітчизняними вченими у царині комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики, дискурс-аналізу.

Витоки ідей, які стосуються провідної ролі прагматичних чинників у низці випадків міжособистісної взаємодії індивідів, її успішності, значення у формуванні «ідеальної комунікації» можна знайти в працях відомого німецького філософа К.-О. Апеля (1922–2017), який обґрунтував концепцію «трансцендентальної прагматики» [Апель], згідно з якою семантико-синтаксична основа будь-якого висловлення (логічна пропозиція), тобто «те, що сказане», визначається не стільки категоріями істинності / неістинності, скільки прагматичними чинниками, тобто «як і для чого (з якою метою) саме це сказане мовцем». Ці чинники — вияв внутрішнього світу учасників інтеракції, втілення категорій щирості / нещирості, серйозності / несерйозності, відвертості / прихованості та багатьох інших. «Ідеальна комунікація» в суспільстві неможлива без орієнтації на внутрішній світ (ідеали, переконання, вірування, етнокультурні чинники і т. ін.) учасників спілкування [Апель : 241].

У працях сучасного німецького філософа і соціолога Ю. Габермаса неодноразово підкреслювалося, що в процесі взаємопорозуміння учасники

дискурсивної взаємодії повинні в першу чергу володіти комунікативною компетенцією, або «універсальною прагматикою», яка розглядається як передумова самої можливості встановлення повноцінного комунікативного контакту [Габермас 1996; 1999; 2018]. Незважаючи на те, що в основі комунікативного руху інформації (повідомленні) лежать семантико-синтаксичні чинники, внутрішня значущість мовленнєвих актів визначається прагматикою [Габермас 1999 : 290]. За Ю. Габермасом, зумовленість комунікативних дій мовців у дискурсі прагматичними чинниками — основа «трансцендентальної прагматики».

Розуміючи «трансцендентальну прагматику» як концентроване втілення інтерсуб'єктивності, сучасний німецько-італійський філософ В. Гесле обґрунтовує наявність у пропозитивній частині висловлень «перформативних аспектів», тобто власне прагматичних чинників, скерованих на встановлення між учасниками спілкування максимально близького розуміння і ставлення до висловлювань про світ [Гьосле 1999; 2003]. Так, наприклад, мовленнєвий акт викладача, який увійшов у аудиторію, — *Тут неймовірний протяг* — радше не констатація факту руху повітря в приміщенні, а непряме прохання зачинити вікно (або двері). У концепції В. Гесле впливу прагматичних чинників на міжособистісні стосунки можна простежити акценти, які вказують на те, що прагматичні складники комунікації (мовленнєвої діяльності в цілому) особливим чином структуровані, системно організовані і їм можна постулювати природу пропозицій.

В аспекті теоретичного розуміння впливу прагматики на формування комунікативного смислу висловлень (мовленнєвих актів, текстів, дискурсів), а також власне лінгвістичного осмислення поняття «прагматична настанова» важливою є концепція сучасного французького філософа Ф. Реканаті [Recanati 2004; 2007]. У його працях, орієнтованих на положення так званого радикального контекстуалізму, переглянуті взаємозв'язки між семантикою і прагматикою, доведений значний вплив останньої на процеси породження мовлення. Учений вважає, що підсвідомі первинні прагматичні процеси (primary pragmatic processes) відпочатково впливають на формування загального пропозитивного змісту комунікативного акту. Вторинні прагматичні процеси (secondary pragmatic processes) — це фактично імплікатури, які дозволяють адресату зрозуміти прихований смисл сказаного. Вчений вводить поняття «прагматично збагаченої пропозиції» («pragmatically enriched proposition») і стверджує: те, що ми називаємо «пропозицією» висловлення, не є суто семантико-синтаксичним утворенням, оскільки прагматичний за своєю природою контекст «добудовує» її до повної форми, придатної для трансляції адресантом і сприйняття адресатом. Без прагматичного чинника синтаксична основа повідомлення (висловлення, мовленнєвого акту) залишається «недовизначеною» і часто взагалі не утворює пропозиції. Ці твердження можна проілюструвати простим прикладом зі сфери побутового мовлення: *Він сьогодні сюди не прийде*, в якому розуміння дейктиків особи (*він*) і місця (*сюди*) повністю залежить від контексту і ситуації спілкування, спільних пресупозицій учасників комунікативного акту, тобто від прагматичних чинників інтеракції. Інакше кажучи, за Ф. Реканаті, комунікативний смисл мовленнєвого акту (додамо: тексту і дискурсу) — це не сума семантики їхніх складників, а живий процес смислотворення під провідним впливом прагматичних чинників у конкретному контексті інтерактивної взаємодії. Ці чинники — не додаткові нашарування на семантику й синтактику, а склад-

ники, які скеровують семантику і синтаксис повідомлень, мовленнєвих актів, уточнюють контекст і ситуацію спілкування. Від того, чи хоче адресант лише інформувати адресата, чи іронізувати над ним, принизити, возвеличити, налякати, підбадьорити і т. ін., залежить семантико-синтаксична організація комунікативного акту в цілому. Цей вплив здійснюється «рамково», він динамізує загальну пропозицію висловлення, повідомлення [Rescanati 2004]. Отже, прагматичний чинник — це не «додаток», а конститутивний елемент пропозиції в акті комунікації.

Термін *прагматична пропозиція* потрапив у лінгвофілософську і лінгвістичну практики з праць американського філософа-аналітика Р. Сталнакера [Stalnaker 1972; 1999]. Пропозитивна сутність прагматичних чинників пов'язується ним зі станами свідомості учасників комунікативного акту, виступає засобом координації цих свідомостей, фільтром, який уточнює (насамперед звужує) можливі інтерпретації в конкретних контекстах і ситуаціях (див. хоча б наведений вище приклад з *Він сьогодні сюди не прийде*). Інтерпретативна діяльність мовців витлумачується як їхні наміри та очікування в конкретній ситуації. ПН як структура уточнює контекстуальний складник множини смислів, тобто виконує функцію фільтру, звужуючи коло невизначеності інтерпретативної діяльності адресата.

Поняття «прагматична пропозиція», «прагматична настанова» у дослідженнях лінгвістичного спрямування до цього часу вживаються нечасто; їхній евристичний потенціал, на нашу думку, повною мірою не використаний. Зокрема, у межах лінгвістичних теорій українських учених вплив прагматичних чинників на процеси міжособистісної інтеракції достатньо традиційно без акцентування провідної ролі того чи того чинника в різних типах дискурсів розглядається, наприклад, крізь призму синергетики мовлення, згідно з якою складники мікро-, макро- і мегапрагматики на рівноправних засадах взаємодіють із семантичними і синтаксичними складниками процесів породження і сприйняття мовлення [Бацевич 2003; 2009; 2010]. Аспекти когнітивної структури, що активізують фонові знання реципієнтів, прагматичні аспекти мовленнєвої взаємодії аналізуються в концепції І. Шевченко [Шевченко]. Семантичні й прагматичні аспекти міжособистісної інтеракції героїв художніх творів як рівноправні аналізуються в працях І. Бехти [Бехта]. Разом з тим необхідно зазначити, що в українській лінгвістиці все частіше висловлювалися думки щодо провідної ролі прагматичних чинників у деяких різновидах текстів і дискурсів. Так, наприклад, українська дослідниця І. Борковська зауважує: «наявність певних мовних засобів у будь-якому тексті <...> диктується прагматичними аспектами і мотивуючими цілями комунікантів» [Борковська : 159]. Лінгвістка вважає, що «саме прагматичний рівень керує іншими рівнями» [там само : 161]. Зрозуміло, що в кожному конкретному випадку тексто- і дискурсотворення співвідношення семантичних і прагматичних чинників потребує окремого аналізу.

Беручи до уваги згадані лінгвофілософські та лінгвістичні концепції щодо взаємодії семантичних і прагматичних чинників у процесах інтеракції, попередньо сутність ПН можна визначити як контекстно-ситуативний, психокогнітивний модус (аспект) формування (адресант) і сприйняття (адресат) логічної (семантико-синтаксичної) пропозиції висловлень, фільтр можливих аспектів сприйняття повідомлень у поточному дискурсі. Це робоче, досить загальне, розуміння природи ПН дозволяє сприймати її у порівнянні з логічною пропозицією висловлення (повідомлення, мовленнєво-

го акту) як динамічну комунікативну подію, критерієм якої є не істинність висловлюваного, а його успішність; чинник, який уточнює роль контексту в спілкуванні. Суб'єктом ПН виступає не абстрактна, а конкретна комунікативна особистість, яка бере участь в інтеракції, що відбувається в «тут і тепер» конситуації спілкування. Пропозитивний статус прагматичних чинників міжособистісної інтеракції в низці типів текстів (і дискурсів) засвідчує їхній глобальний структурувальний вплив на породження комунікативного смислу мовленнєвого акту, тексту, дискурсу, а також структурно-організаційну їх будову в межах комунікативного акту в цілому. Аспекти організації й динаміки ПН у дискурсі розглянемо нижче.

Основні складники ПН, способи їх експлікації, роль у породженні й сприйнятті комунікативних смислів мовленнєвих актів, текстів і дискурсів розглянемо на прикладі спілкування Адама (Адася) Торського з його матір'ю графінею Олімпією Торською в романі І. Франка «Основи суспільності» [Франко 1979а].

Інтерактивна взаємодія героїв роману здійснюється як послідовна трансформація семантичних і прагматичних пропозицій, які обслуговують усталені мовленнєві акти: від носіїв фатичної інформації світського характеру (кінець III розділу — початок IV) до інформативних мовленнєвих актів, насичених ідеями, планами, навіть «інструкціями» графині Торської синові щодо того, як себе тримати у Львові, щоб відвернути підозру в замаху на о. Нестора (наступні розділи роману).

Зустріч графині Олімпії Торської з сином: домінуювальні стратегії та ПН слідують у річищі прийнятої фатичної комунікації:

«<...> ідучи до дверей і простираючи руки, скрикнула другий раз:
— Ах, Адась! Ну, що ж? Ти сам?
— Добрий день мамі! — сказав Адась, поспішно входячи до покою. — Ах, і отець Нестор тут! Добрий день, добрий день! <...>
— Знає мама? Вчора в касині грали ми до третьої. Я виграв 50 гульденів, ну, розуміється, пустив їх зараз уночі з товаришами. Чудесна компанія була <...> Чудесно провели ми ніч. Сьогодні всі п'ять будуть у мене на обіді, а потім у мами на гербаті.
— Як же ти сам без них їдеш? Адже ж уже пора обідати, — промовила пані Олімпія, котрої лице роз'яснилося на вид сина і котра відразу, бачилося, усею душею ввійшла в круг його інтересів» (с. 212–213).

Мовленнєві акти, які втілюють фатичні комунікативні смисли, насичені різними типами модальностей: несподіваності зустрічі з сином, вияву радості з приводу його приїзду, зацікавленості поточними справами. Ці смисли підкріплюються паралінгвальними засобами — нараторськими коментарями.

У подальшому низка комунікативних ходів пані Олімпії засвідчує таку «траєкторію» руху уживаних нею ПН: від експлікованої фатичної до непрямого (імпліцитного) руху інформації констативного характеру — 'у нас немає грошей покрити твій борг у казино, а тому потрібно якось уплинути на о. Нестора, щоб він дав потрібну суму' та твердого директивного рішення 'зробити все можливе, щоб гроші о. Нестора дісталися тобі (сину)':

« — Кілько разів я тобі говорила, Адасику, щоб ти при нім не надто показував свою панську натуру, удавав скромного, трудящого та дбаючого господаря. <...> Ну ось і бачиш, що з того вийшло. Тепер я вже й не знаю, що далі буде» (с. 216).

Коли Адам зрозумів, що за чинним законом грошові накопичення по смерті колишнього пароха можуть перейти державі й сільській громаді, а старий пробоц може взагалі піти з помістя Торських, він починає панікувати. Пані Олімпія заспокоює сина, змінюючи стратегії комунікативної поведінки і відповідні засоби формування ПН:

«— Ні, про се не бійся! Вже я не буду дурна. Вміла його досі держати при собі, зумію вдержати й тепер. Чень то вже недовго буде. Та чорт з ним! Тобі пора їхати додому. Адже твої товариші леда хвиля тут будуть» (с. 217).

Висновок, який нав'язується Адаму, має характер імплікатури приблизно такого змісту: 'тобі також потрібно здійснювати певні кроки, щоб гроші о. Нестора дісталися нам'.

Значно глибша трансформація лінгвальних складників і комунікативних смислів, наявних у ПН спілкування Олімпії та її сина Адама, спостерігається після скоєного замаху на о. Нестора: асертиви змінюються директивами; мовленнєві акти із семантикою поради трансформуються в прямі спонування-накази з відповідною іллокуцією, модальністю і динамікою фокусу емпатії:

«— Не бійся, синку! — мовила пані Олімпія, беручи його за руку. — Кріпися! Не подавайся! <...> Мусимо не подаватися, мусимо боротися! Пам'ятай, що в противнім разі грозить нам загибель!» (с. 337).

Побачивши, що Адам не здатен на рішучі дії, пані Олімпія змінює стратегію спілкування і, відповідно, чинники ПН:

«— Ну, добре, добре, — мовила пані. — Так знаєш що, синку? Сідай зараз на бричку і їдь до Львова. <...> — Адже там маєш у касині діло, правда? <...> А друге — мусиш зі своєю нареченою побачитися. <...> Мусиш, синку, мусиш! — твердо промовила пані. — Тепер, після того, що тут сталося, піддержання зносин з сім'єю твоєї нареченої є для нас дуже важне! <...> І ти йди зовсім свobodно, говори зовсім свobodно, немовби нічого й не сталося <...> Ще раз кажу тобі, Адасику, мусиш се зробити. Від сього дуже багато залежить. <...> Вспокійся! Але не забувай ані на хвилину, що нас чекає важка і вперта боротьба, для котрої треба розумно і всесторонньо приготувитися. Треба собі забезпечити всі входи і виходи» (с. 338–339).

Модальний складник цього переходу в плінні стратегії спілкування і ПН втілюється лексемами *мусиш*, *потрібно*, *треба*, *слід*, *кріпися*, *не подавайся* та ін.; фактично формується модальність необхідності рішучих дій. Зважаючи на м'який характер Адама, Олімпія Торська вживає засоби пом'якшення спонування: *вспокійся, ми з тобою; ти ж знаєш, правда?; ми могли б; варто було б* та ін. Оскільки роман І. Франка має всі ознаки детективу, читач розуміє, що ці спонування до дій заради фінансового порятунку сина мають своєю метою отримання грошей о. Нестора, а після замаху на нього — приховування істинних подій у помісті Торських.

Адам приймає пропозицію матері, трансформуючи, пом'якшуючи її для власного внутрішнього спокою. Перлокутивний ефект непрямих пропозицій пані Олімпії щодо того, як дістати гроші на покриття боргу, — заспокоєння Адама, внутрішнє прийняття невисловленого щодо пограбування (а ймовірно, і вбивства о. Нестора), перекладання подальшого розв'язання проблеми на себе. За порадою матері Адам їде до Львова, щоб відвести від

себе підозри в замаху на життя о. Нестора. Загальний рух ПН: від непрямих прагматичних іллокуцій, наявних у словах матері і паралінгвальних засобах, які супроводжують її мовлення, до внутрішньої програми дій сина, його інтенцій. Перед читачем розгортається така картина динаміки комунікативних смислів у межах стратегій та ПН: від прихованих натяків — через непряме формулювання необхідності дій — до перлокутивної зміни свідомості Адама, тобто рух від контролю над внутрішнім світом сина до успішної зміни його ментального стану, повної покори і виконання плану матері. Наповнення смислами ПН щодо комунікативної поведінки Адама від 'я не хочу' до 'я мушу' — результат впливу домінуючих стратегій матері з провідними ПН напучування і відповідним наповненням прагматичними складниками. Це фактично психологічний рефреймінг («перепрошивання») внутрішніх комунікативних смислів Адама Торського, його розуміння сутності «істинної польської шляхетності» і «панського достоїнства».

В аспекті розуміння ПН як специфічного психокогнітивного структурування глибинних установок (інтенцій, стратегій) учасників міжособистісної інтеракції стає помітним, що її дискурсивне розгортання (динаміка) — це поступова експлікація невиражених комунікативних смислів, що мають витoki в інтенціях, а втілення — у пресупозиціях, імплікатурах, емпатіях (із перемиканням фокусів) та деяких інших.

Як показують спостереження, ПН адресанта (наратора) можуть рухатися різними шляхами: від а) наслідування (персистенції) з різною мірою втілення іллокутивних сил, через різноманітні трансформації, до повного заперечення, нейтралізації, заміни іншими, іноді прямо протилежними за своїм інтенційним наповненням іллокутивними чинниками та комунікативними смислами. З огляду на обмежений обсяг статті, розглянемо один достатньо показовий приклад наслідування ПН у дискурсі зі зміною відповідних іллокутивних сил і фактичною нейтралізацією очікуваного перлокутивного ефекту, обравши фрагмент спілкування маршалка Брикальського з адвокатом Євгеном Рафаловичем — героями роману І. Франка «Перехресні стежки» [Франко 19796].

Простежимо динаміку ПН зарозумілого польського поміщика в спілкуванні із захисником інтересів українських селян Галичини в такому контексті: з самого ранку, без будь-якого запрошення і попередження Брикальський — власник села Буркотина та ідейний ворог «хлополюба» Євгена Рафаловича — з'являється на порозі помешкання адвоката, з яким він офіційно не знайомий. І. Франко так визначає мету візиту, а саме провідну ПН маршалка щодо майбутньої комунікації: «Він бажав відразу розбити, здемаскувати Євгенія, любоватися його клопотанням» (с. 270–271), тобто формулює ПН як настанову пропозитивного характеру, яка фактично скеровує весь процес міжособистісної інтеракції, включно з формуванням семантико-синтаксичної пропозиції мовленнєвих актів. З цією метою Брикальський з самого початку спілкування застосовує лінгвальні й паралінгвальні засоби, які підкреслюють його нібито симпатію до адресата, щирість комунікативної поведінки, за якими стоять іронічні, знущальні комунікативні смисли:

Лінгвальні засоби: «— Коханий меценасе! Позволь, нехай обійму тебе! Почтива душе! Ну, дай же поцілувати себе! <...> Таку радість, таку приємність, таку розкіш, яку ти справив мені — золота душе! — я мушу, мушу!...» (с. 267); «Я дуже рад. Здавна бажав відвідати вас у вашім sanctissimum, в тій кузні, де властиво виковуються ті плани ...» (с. 268).

Паралінгвальні засоби: «<...> він щиро простер руку і кинувся на Євгенія. <...> він стискав, майже душив Євгенія в своїх обіймах <...> він ще раз обняв, ще раз притиснув Євгенія до своєї груді, ще раз прихилив йому до лиця свою напомадовану ріденьку чуприну <...>» (с. 267); «<...> клепаючи його по коліні <...>» (с. 269).

У динамічному плині комунікації Брикальський продовжує втілювати обрану ПН знуцання й приниження співрозмовника, посилюючи іллокутивну силу вживаних мовленнєвих актів, перетворюючи їх на носіїв уже не просто легкої іронічної тональності з відповідними комунікативними смислами, а засоби прямого знуцання, в яких пародіюється розповідь селян стосовно поради адвоката Рафаловича щодо можливості громаді села відсудити у Брикальського пасовисько:

«— Ви дурні! <...> Дайте мені тисячу ринських, а я вам виправую весь панський маєток, з будинками, фільварками і лісами. Пан маршалок дуже добре наслідував голос, і вимову, і жести селян, але при остатнім слові таки не видержав і розреготався» (с. 269).

Інтерактивна поведінка Рафаловича, його вмлі комунікативні ходи, скеровані на нейтралізацію ПН Брикальського, стають причиною змін у стратегії спілкування, переходу до елементів оборони, вивідування істинних намірів адвоката щодо допомоги селянам, міри знання Євгеном стану фінансів маршалка:

«— А що, чи не ліпше би справді зробити так, як нам піддає меценас? <...> Замість правуватися за те дурне пасовисько — віддати їм його задармо? Пан маршалок говорив ті слова так собі, ніби знехотя, з виразом щирості в голосі, але його очі впилися при тім у Євгенове лице і слідили кожний найменший рух, кожду ледве помітну зміну виразу» (с. 270).

Коли Брикальському стає зрозуміло, що Рафалович добре ознайомлений зі станом його справ у маєтку, він повністю відмовляється від ПН іронічного знуцання і приниження співрозмовника і, розуміючи свою поразку, відступає:

«Пан маршалок устав. Розмова зачинала йому не подобатись. Він ішов сюди зовсім з іншим наміром. Він бажав відразу розбити, здемаскувати Євгенія, любитися його заклопотанням, коли побачить, що його бунтівницька агітація серед селян відкрита, зраджена тими, кому мала вийти на користь. Для більшого ефекту він навіть прибрехав добру пайку в справді наївнім та лукаво підхлібнім оповіданні селян. А тим часом він побачив, що Євгенія не так легко збити з пантелику, побачив надто, що його власна брехня відібрала йому значну часть тої певності і сміливості, яка була би потрібна для повалення такого зручного противника. Він чув якусь оскомину в душі і для того встав, попрощався якнайчемніше з Євгением і пішов» (с. 270–271).

В аналізованому фрагменті тексту процес наслідування ПН у комунікації маршалка Брикальського реалізується двома шляхами: 1) як продовження початкової інтенції мовця: приниження свого співбесідника шляхом експлуатації засобів іронії, перш за все імплікатур як результатів умисного недотримання максими релевантності (за вишуканими компліментами насправді стоять знуцальні смисли; 2) модифікації (трансформації) початкової інтенції в цілому та її складників у вигляді пом'якшення іллокутивної сили,

а згодом і повної відмови від іронії, навіть ретельно приховуваний вияв страху перед адвокатом і його можливим впливом на селян Буркотина.

Зрозуміло, що аналізовані фрагменти художніх текстів не дають повної картини функціонування і динаміки чинників ПН як пропозитивних утворень у межах комунікативних утілень текстових структур. У наведених фрагментах з двох романів І. Франка досить чітко виявляються засоби наслідування і трансформацій ПН: а) наявність спільних пресупозицій мовців (Брикальський і Рафалович знають село Буркотин, його селян, причину приходу їх до адвоката та ін.); б) добір типів мовленнєвих актів з відповідними їм у межах обраної ПН іллокутивними силами; в) динаміка іллокутивних сил цих мовленнєвих актів (ланцюжки іллокутивних сил) і, відповідно, перехід мовця до інших мовленнєвих жанрів (напр., у спілкуванні Олімпії з сином Адамом: від поради до спонукання і наказу); г) імплікатури дискурсу як результат умисного недотримання окремих максим спілкування [Grice] (зокрема максими релевантності у втіленні іронічних натяків Брикальського); г) динаміка імплікатур через їх скасування (Брикальський змінює імплікатури іронії та натяку на прямі запитання); д) модальності мовлення та їх зміна (від модальності впевненості до вияву невпевненості, навіть страху у фрагментах спілкування Брикальського і Рафаловича); е) уточнення референційних чинників тексту (дискурсу): зокрема, Рафалович спочатку не ідентифікує Брикальського як власника села Буркотин і пасовиська, за яке з маршалком правуються селяни цього села. Очевидно, що в інших типах дискурсів типологія чинників формування і динаміки ПН може виявлятися значно повніше; взаємодіють ці чинники по-різному в процесах міжособистісної інтеракції. Ідеться насамперед про способи втілення і, відповідно, інтерпретації дейктичних елементів, емпатії, її фокусу і деяких інших, що формують прагматичну когезію та когерентність текстів і дискурсів.

Аналіз теоретичних праць, присвячених проблемам прагматичних чинників у спілкуванні, а також практичний аналіз їх утілення і руху в художньому тексті дозволяють запропонувати певне бачення сутності ПН.

Прагматична настанова — втілення інтенційного аспекту міжособистісної інтеракції; чинник єдності комунікативного наміру в дискурсі; динамічний (на противагу логічній пропозиції) соціо-психологічний складник стратегій взаємодії мовців у спілкуванні, який накладається на логічну пропозицію, змінюючи (як правило, обмежуючи) вплив контексту, уточнюючи вжиті мовцем дейктичні засоби (особи, місця, часу та ін.). З боку адресанта (мовця, автора) ПН — найзагальніша схема втілення його інтенційного задуму (наприклад, принизити адресата, іронізувати над ним і т. ін.), яка фактично визначає конкретне вживання засобів мовного коду формування семантико-синтаксичної пропозиції, впливаючи на комунікативну структуру дискурсу в цілому. Інакше кажучи, ПН — чинник перетворення загального концепту взаємодії на конкретну комунікативну дію, інтерактивну подію. ПН — структурований прагматичними чинниками складник міжособистісної інтеракції, що дозволяє їй постулювати природу пропозиції, яка виявляє себе як метапропозиція міжособистісної інтеракції (дискурсу), що містить у собі соціально-культурні, етнозорієнтовані норми взаємодії учасників комунікативного акту, різноманітні психоемоційні конотації, а також стратегічні цілі мовця. У міжособистісному спілкуванні ПН може виступати як продукт спільної взаємодії учасників спілкування стосовно формування і сприйняття мовленнєвих актів (повідомлень, висловлень) у конкретному контексті й

комунікативній ситуації. У художньому тексті найважливішими чинниками формування ПН служать іллокутивні маркери мовленнєвих актів, модальність, пресупозиції, імплікатури, емпатія та рух її фокусу, а також засоби позамовного коду (паралінгваліка і нелінгваліка), які представляє автор (наратор) описово.

Отже, аналіз теоретичних праць, присвячених проблемам мовленнєвої діяльності, спостереження над взаємодією семантичних і прагматичних чинників у процесах міжособистісної інтеракції героїв художніх творів дозволяють говорити про те, що в низці дискурсивних практик (текстів, дискурсів) домінують прагматичні чинники, які мають статус ПН мовця (адресанта). Останні певним чином організовані, тому можна твердити про їх структурне впорядкування, яке формується інтенційними чинниками, що містять у собі іллокутивні складники мовленнєвих актів, імплікатури як результати умисного недотримання максим спілкування, емпатичні чинники з їхніми змінними фокусами, модальні аспекти та деякі інші антропоцентричні складники. Така організація дає можливість в низці міжособистісних взаємодій носіїв мови постулювати ПН статус прагматичної пропозиції. Прагматична пропозиція як інтенційна структура, залежна від учасників міжособистісної інтеракції, різною мірою динамічна і може виявлятися як послідовне наслідування (з різною мірою їх внутрішньої динаміки), а також нейтралізуватися під впливом інтенцій адресата, зміни умов спілкування тощо, замінюватися іншими ПН з несхожим набором прагматичних чинників.

Перспективи дослідження співвідношення семантичних і прагматичних чинників у міжособистісному спілкуванні вбачаємо в поглибленому вивченні складників ПН у різних типах дискурсивних практик, а також структури, особливостей комбінаторики, специфіки динаміки прагматичних складників у її межах. Важливими аспектами подібних досліджень слід уважати вивчення закономірностей взаємодії семантичних і прагматичних пропозицій у різних типах дискурсивних практик, етнолінгвокультур, у випадках перекладу текстів (дискурсів) іншими мовами зі співвідношеннями семантичних і прагматичних чинників, що відрізняються.

ЛІТЕРАТУРА

- Апель К.-О. Трансформація філософії / пер. з нім. А. М. Єрмоленка. Київ : Дух і Літера, 2005. 352 с.
- Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 281 с.
- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2009. 334 с.
- Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
- Бехта І. А. Прагманастанова художнього тексту і чинник адресата. *Лінгвістика*. Луганськ : Альма-матер, 2011. Т. 1. Вип. 11. С. 151–158.
- Борковська І. Прагматичні установки адресанта в ділових документах. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія філологічна*, 2014. Вип. 48. С. 159–161.
- Габермас Ю. Теорія комунікативної дії / пер. з нім. А. М. Єрмоленка. Київ : Дух і Літера, 2018. 346 с.
- Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс — дві форми повсякденної комунікації. *Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1996. С. 86–96.
- Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ. *Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999, С. 287–324.

- Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / пер. з нім. А. М. Єрмоленка. Київ : Лібра, 2003. 248 с.
- Гьосле В. Трансцендентальна прагматика як фіхтеанство інтросуб'єктивності. Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 455–474.
- Франко І. Основи суспільності. I. Франко. *Зібрання творів*: у 50 т. Київ : Наук. думка, 1979. Т. 19. С. 144–341.
- Франко І. Перехресні стежки. I. Франко. *Зібрання творів*: у 50 т. Київ : Наук. думка, 1979б. Т.20. С. 173–459.
- Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2009. № 841. С. 90–94.
- Grice H. P. Logic and conversation. *Syntax and Semantics*. New York : Academic Press, 1975. P. 41–58.
- Recanati F. *Literal Meaning*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 179 p.
- Recanati F. *Perspectival Thought: A Plea for (Moderate) Relativism*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 308 p.
- Stalnaker R. C. *Pragmatics. Semantics of natural language*. Dordrecht-Holand : D. Reidel Publishing Company, 1972. P. 380–397.
- Stalnaker R. C. *Context. Context and Content*. Oxford : Oxford University Press, 1999. P. 96–113.

Дата надходження до редакції: 27.02.2026

Дата надходження після рецензування: 16.03.2026

Дата затвердження редакцією: 28.05.2026

REFERENCES

- Apel K.-O. (2005). *Transformatsiia filosofii*. A. M. Yermolenko (Transl.). Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
- Batsevych F. S. (2003). *Narysy z komunikatyvnoi linhvistyky: monohrafiia*. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. [In Ukrainian].
- Batsevych F. S. (2009). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*. Kyiv: Akademiia. [In Ukrainian].
- Batsevych F. S. (2010). *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky*. Lviv: PAIS. [In Ukrainian].
- Bekhta I. A. (2011). *Prahmanastanova khudozhnoho tekstu i chynnyk adresata. Linhvistyka*. Luhansk: Alma-mater, Vol. 1/11, 151–158. [In Ukrainian].
- Borkovska I. (2014). *Prahmatychni ustanovky adresanta v dilovykh dokumentakh. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya: Filolohichna*. Vol. 48, 159–161. [In Ukrainian].
- Habermas J. (2018). *Teoriia komunikatyvnoi dii*. A. M. Yermolenko (Transl.). Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
- Habermas J. (1996). *Komunikatyvna diia i dyskurs — dvi formy povsiakdennoi komunikatsii. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii*. L. Sytnychenko (Ed.). Kyiv: Lybid, 86–96. [In Ukrainian].
- Habermas J. (1999). *Dii, movlennievi akty, movlennievi interaktsii ta zhyttievyi svit. Komunikatyvna praktychna filosofii*. A. M. Yermolenko (Ed.). Kyiv: Libra, 287–324. [In Ukrainian].
- Grice H. P. (1975). *Logic and conversation. Syntax and Semantics*. New York: Academic Press, 41–58.
- Hösle V. (2003). *Praktychna filosofiiia v suchasnomu sviti*. Kyiv: Libra. [In Ukrainian].
- Hösle V. (1999). *Transcendentalna prahmatyka yak fikhteanstvo intersubiektyvnosti. Komunikatyvna praktychna filosofiiia*. A. M. Yermolenko (Ed.). Kyiv: Libra, 455–474. [In Ukrainian].

- Franko I. (1979a). Osnovy suspilnosti. *Zibrannia tvoriv*: in 50 vols. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 19, 144–341. [In Ukrainian].
- Franko I. (1979b). Perekhresni stezhky. *Zibrannia tvoriv*: in 50 vols. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 20, 173–459. [In Ukrainian].
- Recanati F. (2004). *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Recanati F. (2007). *Perspectival Thought: A Plea for (Moderate) Relativism*. Oxford: Oxford University Press.
- Shevchenko I. S. (2009). Kohnityvno-prahmatychni doslidzhennia dyskursu. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, (841), 90–94. [In Ukrainian].
- Stalnaker R. C. (1972). Pragmatics. *Semantics of natural language*. Dordrecht-Holand: D. Reidel Publishing Company, 380–397.
- Stalnaker R. C. (1999). Context. *Context and Content*. Oxford: Oxford University Press, 96–113.

Received: 27.02.2026

Received in revised form: 16.03.2026

Accepted: 28.05.2026

Florii BATSEVYCH

Ivan Franko Lviv National University
1 Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: floriy.batsevych@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6141-8318>

PRAGMATIC ATTITUDE: COMMUNICATIVE NATURE, COMPONENTS, AND TEXTUAL DYNAMICS

The article attempts to analyse the nature, structural organisation, and substantiation of the semantic content of the concept «pragmatic orientation», which in modern linguistics, linguistic pragmatics, speech acts theory, and psycholinguistics is increasingly regarded as one of the fundamental categories of interpersonal interaction, structural organisation of texts and discourses, and an important factor in human speech activity as a whole. Relying on ideas expressed in the works of the founders of «classical» analytical philosophy (J. Austin, J. Searle, H.-P. Grice, R. Stalnaker), practical philosophy (K.-O. Apel, J. Habermas, V. Gösle), «radical contextualism» (F. Recanati), as well as specific theoretical and practical positions formulated by Ukrainian researchers of pragmatic phenomena in speech activity (F. Batsevych, I. Bekhta, I. Shevchenko, and others), the study explores the essence, structure, and heuristic potential of the intersubjective category of pragmatic orientation at its core, proposes a working definition, and examines the communicative interaction with the semantic-syntactic (logical) proposition of utterance (speech act). It is demonstrated that in many cases of interpersonal communication, the pragmatic orientation acquires the communicative status of a pragmatic proposition, which directs the movement of textual meanings and influences the semantic factors of interaction. The theoretical positions formulated in the article are based on practical analysis of fragments of interpersonal interaction among characters in literary works. The basis for observations on the movement of components of pragmatic orientation and the formation of the specifics of communicative meanings of the text were fragments of I. Franko's unfinished novel, «The Foundations of Society».

Keywords: interpersonal interaction, pragmatic, pragmatic attitude, pragmatic proposition, illocutionary, communicative sense.